

Александрова О.С. БАГАТОМАНІТНІСТЬ ПРОЯВІВ ФЕНОМЕНУ КОНКУРЕНЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розуміння сучасних тенденцій суспільного розвитку неможливе без дослідження проявів такого соціального феномену, як конкуренція. В умовах соціокультурної трансформації країн пострадянського простору конкуренція стала поширеним елементом майже всіх суспільних відносин. Саме тому *актуально* стає проблема її соціально-філософського дослідження.

Проблема вивчення конкуренції носить багатогаспектний характер. В науковій літературі можна виділити економічні (А.Сміт, Д.Рікардо, К.Маркс, Ф.Найт, К.Р.Макконелл, С.Л.Брю, П.Хейне, М.Портер та ін.), соціальні (І.Шумпетер, Ф.Хайек), історико-політологічні (Ф.Лист, В.Парето), соціобіологічні (Ч.Дарвін, Л.Гумплович, Т.Веблен), психологічні (М.Дойч, К.Боулдинг) та інші аспекти вивчення конкуренції як суперечливого соціального явища. Однак теоретична розробка багатьох аспектів досліджуваної проблеми носить розпорошений і фрагментарний характер. Відсутнє комплексне уявлення про соціальну сутність конкуренції, про моделі соціальної взаємодії конкуренції, потребує уточнення, та більш глибокого соціально-філософського аналізу проблема класифікації видів конкуренції.

Саме тому *метою* дослідження можна визначити здійснення соціально-філософського аналізу багатоманітності проявів феномену конкуренції. Для реалізації поставленої мети треба розв'язати наступні *завдання*: виявити критерії класифікації конкуренції; з'ясувати окремі види конкуренції; розкрити зміст та особливості її визначених видів.

Конкуренція – неминуча реальність соціального життя. Вона за своєю суттю неоднорідна. У ній слід розрізняти декілька видів, якостей, які у своїй комбінації дають різні моделі соціальної взаємодії – від прогресивних до регресивних.

Проблема класифікації видів конкуренції потребує виділення критерію або підстави їх розрізнення. Таким критерієм є сукупність використовуваних засобів, методів і прийомів боротьби за доступ до суспільних благ. У зв'язку з цим виокремлюємо такі види конкуренції: співробітництво; змагальна конкуренція; партнерська конкуренція; суперництво; конфлікт; конфронтація; війна.

Розглянемо більш детально кожний із перерахованих вище видів конкуренції.

1. Співробітництво. Під співробітництвом слід розуміти об'єднання декількох людей для досягнення певної мети, наприклад, для створення певних об'єктів або благ, призначених для сумісного використання або продажу. Співробітництво може вести до ефективної або, навпаки, до неефективної взаємодії у процесі створення певних благ. В будь-якому співробітництві є елементи конкуренції, бо кожний учасник цього процесу буде змагатися за отримання більшої частки у створеному об'єкті, за соціальну взаємодію, залежно від того, яке право лежить в основі розподілу одержаних об'єктів або благ. Зрівнювальне право, яке передбачає рівність прав усіх учасників кооперації на створений об'єкт, пригнічує активність та ініціативу, знижує мотивацію в міжособистісній та соціальній взаємодії. Пропорційне право передбачає отримання більшого або меншого права на створений об'єкт чи благо залежно від рівня особистісної участі й матеріального внеску.

Здається, що співпраця є протилежністю конкуренції. Проте насправді це не так. Співробітництво є мотивацією до одержання найбільш вигідного результату як для себе, так і для інших. В основі конкуренції лежить мотивація до отримання максимального результату відносно результатів інших. Співробітництво і конкуренція мають спільну ознаку – отримання для себе максимального результату. Мотиви співробітництва й конкуренції схожі за однією базовою характеристикою – особисті, приватні інтереси, і не схожі щодо іншої базової характеристики – інтереси інших, загальні інтереси. Ці явища можна подати як такі, що частково збігаються, в них є “зчіпні” стимули [1,46].

У будь-якій міжособистісній взаємодії в соціальному середовищі співробітництво та конкуренція знаходяться у взаємозв'язку завдяки своїм “зчіпним” стимулам. Співробітництво, сумісність та очікування загального результату, з одного боку, та очікування переваг тільки для окремих індивідів, усунення від групових взаємодій, з іншого боку, у реальному житті не виключають одне одного, а часто взаємодоповнюють. Таке взаємне переплетіння співробітництва та конкуренції сприяє розвитку знань, умінь і навичок, соціальному та технологічному прогресу.

2. Змагальна конкуренція виникає тоді, коли на кожного суб'єкта конкуренції припадає декілька її об'єктів. Приклад змагальної конкуренції – участь у спортивних змаганнях або конкурсах. У такому випадку об'єкти конкуренції не мають життєвої цінності. Взаємодія між суб'єктами цього процесу не відбувається за принципом “бути або не бути”, “мати або не мати”, “все або нічого”. Відмінна її ознака – і переможці, і переможені можуть брати участь у нових конкурсах і змаганнях, в інших випадках конкурентної взаємодії.

3. Партнерська конкуренція дозволяє переможеному компенсувати свої втрати, а також підвищити свій власний рівень та здібності, отримати засоби та можливості брати участь в нових циклах конкурентної взаємодії. Суб'єкт конкуренції, вдосконалюючи засоби та методи ведення конкурентної боротьби, підвищуючи власний потенціал, рівень активності та зацікавленості, змінює оточуючу його соціальну дійсність. Такий вид конкуренції сприяє соціальному прогресу в цілому. Основні її ознаки – чесність, справедливість, творча спрямованість.

Соціальна проблема – це вузловий момент, навколо якого формується соціальне партнерство та партнерська конкуренція. Така проблема виникає, як правило, при наявності неантогоністичного конфлікту інтересів різних груп населення відносно певного загального ресурсу або блага. Найбільш сприятливо складається ситуація, коли суб'єкти або соціальні групи мають рівні можливості в реалізації своїх потреб і цілей. [2,114].

4. Суперництво. Вид конкуренції, при якому переможені витісняються із сфери конкурентної взаємо-

дії, об'єктом конкуренції володіє єдиний переможець. Незважаючи на те, що переможений витісняється з тієї галузі конкуренції, в якій він брав участь певний час, після відновлення власних сил, ресурсів і можливостей та самовдосконалившись він може знову взяти участь у процесі конкуренції в старій сфері або спробувати себе в новій. Оскільки об'єкти конкуренції в такому випадку вітальної цінності не мають, поразка суперників до необоротних наслідків не приводить.

Конкуренція у тваринному світі, в біологічній сфері (наприклад, у середині одного виду за територіальні переваги) – це, перш за все, суперництво, переможений не отримує об'єкт конкуренції, але не знищується фізично.

У соціально-економічній галузі більшість прикладів вільної ринкової конкуренції в капіталістичному суспільстві є суперництвом, оскільки переможець прагне монопольного володіння всіма завойованими благами, прагне витіснити конкурента з ринкового середовища.

У політичній сфері такий вид конкуренції переважно приводить до встановлення авторитарних режимів.

5. Конфлікт. Стан конкурентної боротьби є різновидом конфлікту. Чому конкуренцію можна віднести до конфліктів? Умовно виділяємо два поширені концептуальні підходи до визначення конфлікту: перший орієнтований на актуальні дії, другий – на мотиви дії [3, 71]. Послідовники першого підходу (Р.Мак, Р.Снайдер) виступають за відносно вузьке визначення конфлікту, вважаючи його особливим видом соціальної взаємодії між учасниками, які мають взаємовиключні або несумісні цінності. При цьому пропонується відмежувати від конфлікту інші, близькі йому за змістом, явища (у тому числі конкуренцію, суперництво, ворожість та ін.) і розглядати їх як джерела, що лежать в основі конфлікту.

Послідовники другого підходу (Р.Дарендорф) заперечують таке визначення конфлікту та пропонують включити до нього і суперечливі психічні стани, і різні форми відкритих зіткнень (дій).

У сучасних тлумаченнях сутності конфлікту необхідно виокремити основні його особливості. Так, конфлікт визначається як “зіткнення двох або більше сильних мотивів, які не можуть бути задоволені” [4,221]. А також як “протистояння – опозиція – зіткнення індексо-протилежних цілей, мотивів, інтересів, позицій, думок, задумів, критеріїв або ж концепцій суб'єктів-опонентів у процесі спілкування-комунікації” [5,279].

“Конфлікт – це складна багаторівнева відкрита система взаємодій, що базується на суперечності в інтересах, цілях, цінностях індивідів або груп, які займають різні рольові позиції в організації” [6,30]. Як здається, таке трактування ілюструє вид конкуренції та її особливості на рівні організацій.

Відмінність конфлікту від суперництва полягає в тому, що коли дії у “квазіконфліктних” ситуаціях лігитимізовані, то є ретельно розроблені справедливі норми, правила, які сприймаються (як справедливі) усіма, хто бере участь у ситуації, і це не призводить до конфлікту. І тільки тоді, коли такі норми не приймаються індивідами, це може привести до конфліктної ситуації [7,78].

Найпоширенішим у західній науці є визначення конфлікту Л.Козера: “соціальний конфлікт може бути визначений як боротьба через цінності або претензії на статус, владу або обмежені ресурси, в якій цілями конфліктуючих сторін є не тільки досягнення бажаного, але й також нейтралізація, нанесення збитків або усунення суперника” [8,30].

З одного боку, конфлікт і конкуренція тісно взаємопов'язані, конкурентна міжособистісна взаємодія виходить із конфлікту, з іншого, саме конкуренція в жорсткій формі перетворюється у конфлікт. Одним із стилів вирішення конфлікту є стиль конкуренції. “Позитивні сторони такого стилю використовуються тоді, коли рішення необхідно приймати якомога швидше, відчуваючи критичність ситуації, посилюючись на власну волю й авторитет” [9,119].

На думку Нейла Смельзера, існують два види конфліктів. Конфлікт, що виникає з приводу особистих проблем, прояву ворожості і т.д., можна назвати “іраціональним”; “раціональним” можна назвати конфлікт тоді, коли основною причиною стає сама організація [10,188].

Девід Майерс стверджує, що суперництво породжує агресію. Змагання типу “виграв-програв” (коли всі призи дістаються переможцю турніру) породжує інтенсивний конфлікт, негативний образ ворога та сильну внутрігрупову згуртованість [9,642-643].

Для нас важливе існування внутрішньоособистісних конфліктів і конфліктів у міжособистісній взаємодії, спрямованих на зовнішню, соціальне середовище. При такому підході враховуємо основну ознаку категорії конфлікту – наявність форми суперечності. Конкуренція входить у межі цього поняття. У цьому випадку розглядаємо конкуренцію як груповий конфлікт, як відношення суперечностей у міжособистісній взаємодії.

Конкуренція завжди розуміє протиборство, боротьбу суб'єктів конкуренції за володіння одним і тим же об'єктом. Але конкуренція закінчується тоді, коли об'єкт конкуренції дістається суб'єктам конкуренції, самі вони при цьому не знищуються ні фізично, ні морально. Якщо після отримання об'єкта конкуренції між її суб'єктами продовжуються затяжні дестабілізуючі супротивників відносини, що переходять із сфери боротьби за певні блага на міжособистісний рівень, то конкуренція набуває нового виду – це конфлікт.

З точки зору психолого-політологічного підходу, соціально-політичний конфлікт – один із найпоширеніших і найсуттєвіших явищ соціально-політичного буття всіх часів і народів [11,38]. “...Перша світова війна була першим в історії людства глобальним воєнним конфліктом, в основі його був глобальний воєнно-політичний конфлікт. Його характерною особливістю було те, що він охоплював однорідні індивідуально-орієнтовані системи... У другому соціально-політичному конфлікті, результатом якого стала Друга світова війна, брали участь уже різноманітні системи... Третій глобальний соціально-політичний конфлікт якісно відрізнявся від перших двох: він був конфліктом між індивідуально орієнтованою суперсистемою, з одного боку, і соціально орієнтованою суперсистемою – з другого. Принципова протилежність, орієнтаційна взаємовиключність цих соціальних монстрів однозначно визначала характер конфлікту ніж

ними” [11,44-46].

6. Конфронтація – більш жорсткий ступінь конфлікту. Об’єкти конкуренції набувають вітальної цінності, і конкуренція приймає характер боротьби за існування. Основним тут є не тільки одержання бажаного об’єкта, а й нанесення непоправних втрат конкурентам як реальним, так і потенційним. Головний мотив такого виду конкуренції – усунути з дороги супротивників, а вже потім отримати об’єкт боротьби.

У результаті конфронтації втрачаються сили та знижується потенціал не тільки в переможених, які знищуються, але й у переможців. Яскравий приклад конфронтації – поведінка людей в екстремальних ситуаціях, коли в більшості під впливом природних умов починає проявлятися біологічне, а не соціальне.

Конфронтаційний вид конкуренції може призвести до незворотніх наслідків для її суб’єктів, зокрема до регресу суспільства в цілому, до відкритих воєнних зіткнень.

7. Війна – найбільш жорстокий та жорсткий вид конкуренції, який носить антигуманний та руйнівний характер, веде до загибелі великої кількості суб’єктів конкуренції, до ще більш незворотніх наслідків, ніж конфронтація. Час відтворення оптимального соціального життя після війни набагато довший, ніж після конфронтації, наслідки – глибші, ареал руйнівних дій – ширший.

Політолог К.С.Гаджієв стверджує, що “війна витікає із самої природи людини”. Виокремлює спонукальні мотиви її воєнничості – психологічні, моральні, духовні, релігійні: “зумовлена жага вбивати”; “зле начало, ірраціональні та руйнівні спонукання”, схильність до непокори, бунту, хаосу; заздрість, жадібність; жага господарювати, володарювати, підкоряти інших; чистолюбство, зухвалість; потреба мати “злого та безпощадного ворога, якого треба знищити”; змагальність, конкурентність, “налаштованість на війну” тощо. Воєнничість постає як всезагальна якість людей, основне їх родове начало [12,81]. Полемізуючи з ним, В.В.Серебряников вказує на такі факти: відомо, що звірі не знають війни, хоча ведуть боротьбу за задоволення природних потреб, проте не змінюють порядок речей у природі. Первісна людина, інколи беручи участь у зіткненні між родами та племенами, не мала стійкої потреби у війні та армії як постійних соціальних інститутів. Найновіші археологічні знахідки (зокрема Річарда Лікі та його співробітників) свідчать про те, що виникнення та розвиток людської воєнничості відноситься до періоду появи феноменів “володарювання” і “власність”. Тоді почалося “виробництво” людей, “призначених для війни”. Факти сучасного життя також свідчать про воєнничість як соціально набуту рису людства [12,83].

Зауважимо, що межі між видами конкуренції часто виявляються нечіткими, розмитими. Один вид конкуренції може переходити в інший. Однак є загальна особливість – загострення конкуренції відбувається значно швидше, ніж її пом’якшення. Жорсткі форми конкуренції ведуть до біологічної боротьби за існування між соціальними суб’єктами, до прояву біологічної, антигуманної сутності людини. Проте найбільш м’які форми конкуренції зумовлюють не менш згубні наслідки – особистісну та соціальну інертність, пасивність, законсервованість суспільства. І перше, і друге спричиняє соціальний регрес.

У саморегуляції та регуляції суспільства важливо знайти “золоту середину”, своєрідний оптимум, який є одним із принципів його розвитку та веде до всезагального соціального прогресу. Таким оптимумом, на думку російського вченого А.Г.Шмельова, є продуктивна конкуренція.

Продуктивна конкуренція – “це такий окремий випадок конкурентної взаємодії, коли вона приводить до збагачення середовища і зростання власного потенціалу не тільки у переможців, але й у значної частини учасників конкуренції. При цьому соціально-нормативна регуляція конкуренції спрямована на те, щоб забезпечити її продуктивність” [2,10]. Цей вид конкуренції можна також окреслити як корисний або прогресивний, тому що він створює умови для прогресу всього суспільства в цілому.

Соціальна історія, суспільний прогрес, за А.Г.Шмельовим, – це генезис корисної, продуктивної конкуренції. Нові матеріальні та духовні рівні суспільного прогресу досягалися шляхом соціальної, партнерської взаємодії, а не шляхом знищення слабких сильними членами суспільства.

Продуктивна конкуренція – це соціально регульована конкуренція. У результаті добровільних і розумних самообмежень сильних членів суспільства зберігалися права слабких на повноцінне життя у соціально прийнятних умовах.

Перехід від біологічного рівня конкуренції до соціобіологічного (первісне суспільство, взаємодія між окремими істотами та популяціями), а потім до соціального рівня відбувався в межах трансформації партнерської конкуренції. Партнерський тип конкуренції передбачає в результаті добровільного самообмеження влади сильних над слабкими членами суспільства встановлення певних правил і норм, із часом закріплених у законодавстві, регулювання конкуренції в різних сферах соціуму.

Вітальна цінність об’єктів продуктивної конкуренції наявна, але боротьба за них не відбувається через знищення суперників. Найбільша продуктивність досягається при гармонійному поєднанні найкращих ознак різних видів конкуренції. Продуктивна конкуренція не повинна бути ні дуже м’якою, ні занадто жорсткою, головне – оптимальне поєднання цих її рівнів.

В основі конкуренції лежать відповідні якості, що роблять її за формами більш жорсткою або більш м’якою. Домінування певних властивостей, які є базовими в конкурентній взаємодії, залежить від рівня організації та розвитку суспільства. Розглянемо найважливіші з них через аналіз діалектичних протилежностей, притаманних конкуренції.

1. Ворожість – гуманність. Як уже зазначалося, конкуренція може протікати в різних формах. Якщо вона проходить у формі боротьби за існування, що характерно для тваринного світу, і такі біологічні форми боротьби переносяться в соціальний світ, то така конкуренція є винищувальною, антилюдською. Основний принцип і мета тут – знищення суперника, а після цього – досягнення бажаних благ. Якщо переможені члени конкурентної боротьби виходять з її сфери та перестають брати участь у подальших процесах соціального розвитку, то таку конкуренцію можна назвати ворожою, антигуманною.

З появою первісного суспільства і надалі з появою цивілізацій були відпрацьовані певні моральні, релігійні, а потім і правові норми для регуляції ворожих проявів конкуренції і для спрямування її в гуманне русло. Найважливіша роль в регуляції конкуренції на різних етапах розвитку суспільства належить релігії

та державі.

2. Стихійність – керованість у конкуренції.

У більшості випадків (виключення можуть складати суспільства тоталітарного типу) конкуренція виникає стихійно і вільно. Під свободою можна розуміти стихійну некерованість, яка може перерости у відкриту конфронтацію між членами суспільства та призвести до соціального регресу. Таку стихійну конкуренцію можна назвати дикою, нецивілізованою, некультурною, некерованою, нерациональною, нерозумною. Вона попадає під дію тільки біологічних інстинктів. Відомо, що поведінка, мотивація діяльності людини як соціального суб'єкта визначається двома складовими: інстинктами й розумом. Інстинкти є біологічною сутністю людини, джерелом егоїзму та непродуктивних форм конкуренції. Розум – основою соціального взаєморозуміння та співіснування членів суспільства. Інстинкти в цивілізованому суспільстві повинні підпорядковуватися розуму, який несе в нього гуманні начала. Якщо основою інстинктів є стихійна конкуренція, то основою розуму повинна виступати держава з допомогою створених нею зовнішніх органів, а також із сукупністю правил і норм, закріплених у законодавстві.

У західному суспільстві певна роль у регулюванні конкуренції належить ще й громадянському суспільству. Саме від способів регулювання конкуренції залежить вид її проявів. Наприклад, у державах із командно-адміністративною системою управління (якою була система радянського суспільства) переважає співробітництво (кооперація).

Прогресивний характер конкуренції залежить від ступеня її керованості з метою забезпечення рівних стартових можливостей суб'єктам конкуренції. Розумне керування повинно враховувати конкретну ситуацію в конкурентному середовищі. Важливий тут не тільки зовнішній контроль за учасниками змагального процесу, але і їхній внутрішній самоконтроль, чого можна домогтися через виховання та формування певної культури конкуренції в певному суспільстві.

3. Рівність – зверхність стартових умов та вихідних позицій учасників конкуренції.

Від ступеня керованості, регульованості конкуренції залежить забезпечення рівних стартових умов та вихідних позицій учасників конкурентної взаємодії. Відомо, що включення в конкуренцію її суб'єктів у різний часовий період створює нерівність стартових можливостей, але, наприклад, правовими нормами можна забезпечити чесну та справедливую конкуренцію, згладити певні соціальні суперечності.

Неоднакові вихідні позиції визначають обмежену кількість суб'єктів конкуренції в певному конкурентному середовищі, що веде до нечесної і несправедливої конкуренції, в економічній галузі це може спричинити формування монополістичних тенденцій.

4. Випадковість – детермінованість у конкуренції.

Розвиток суспільства відбувається за певними законами, які залежно від рівня розвитку цього суспільства детермінують появу відповідних видів конкуренції. Деякі з них є випадковими і якщо знаходять необхідну базу, то приживаються та починають функціонувати й еволюціонувати разом із розвитком суспільства. Зауважимо, що практично всі види конкуренції передбачають наявність повторюваних циклів боротьби суб'єктів конкурентної взаємодії за однотипні об'єкти.

Отже, дослідивши та проаналізувавши багатоманітність проявів феномену конкуренції в сучасному суспільному розвитку можна зробити наступні висновки:

Як суперечливе соціальне явище конкуренція за своєю суттю неоднорідна.

Критерієм класифікації видів конкуренції є сукупність використовуваних засобів, методів і прийомів боротьби за доступ до суспільних благ. У зв'язку з чим виокремлюються: співробітництво, змагальна конкуренція, партнерська конкуренція, суперництво, конфлікт, конфронтація та війна як види конкуренції.

В основі конкуренції лежать відповідні якості, що роблять її за формами більш жорсткою або більш м'якою. Домінування певних властивостей, які є базовими в конкурентній взаємодії, залежить від рівня організації та розвитку суспільства. Найважливіші з якостей конкуренції розглянуті через аналіз діалектичних протилежностей, притаманних їй, а саме: ворожість - гуманність, стихійність – керованість у конкуренції, рівність – зверхність стартових умов учасників конкуренції, випадковість – детермінованість у конкуренції.

Конкуренція в різних своїх видах діє в усіх сферах життя суспільства: матеріально-виробничій (економічній), соціальній, політичній і духовній. Набуваючи різних форм та маючи різні властивості залежно від ступеня, особливостей та рівня розвитку галузей життєдіяльності суспільства, особливостей внутрішніх і зовнішніх процесів, що протікають в ньому, конкуренція еволюціонує разом з еволюцією суспільства. Її риси, властивості, параметри, особливості, характерні для певного етапу суспільного розвитку, поступово замінюються на більш досконалі або пристосовані до специфіки суспільного розвитку в цей момент. Саме це питання потребує більш детального дослідження в майбутньому.

Джерела та література

1. Ван ден Флирт Э. Сотрудничество и конкуренция как партнеры // Социальный конфликт. – 2000. - №3. – С.42-73.
2. Шмелев А.Г. Продуктивная конкуренция. Опыт конструирования объединительной концепции. – М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1997. – 56 с.
3. Морозов В.А. Конкуренция как форма конфликта на примере туристического бизнеса // Социальный конфликт. – 2000. - №4. – С.71-78.
4. Философский энциклопедический словарь / Сост. Губский Е.Ф., Кораблев Г.В., Лутченко В.А. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 576 с.
5. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии. – Мн.: «Современное слово», 1998. – 768 с.

6. Шило Н.Н. Конфликт как предмет социологии организации // Социологические исследования. – 2000. - №10. – С.7-30.
7. Ішмуратов А.Т. Конфлікт і згода. Основи когнітивної теорії конфліктів. – К.: Наукова думка, 1996. – 190 с.
8. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб: Питер, 2000. – 464 с.
9. Пірен М.І. Основи конфліктології. – 2-е вид. – К., 1997. – 212 с.
10. Смелзер Н. Социология: Пер.с англ. – М.: Феникс, 1994. – 688 с.
11. Никитина А.Г. Глобальный социально-политический конфликт (психолого-политологический подход) // Вопросы Философии. – 2002. - №6. – С.38-48.
12. Серебрянников В.В. От воинственности к миролюбию // Социологические исследования. – 2002. - №5. – С.81-88.

Александрова С.С. ФАКТОРЫ СТАНОВЛЕНИЯ, ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ, ИЗМЕНЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО СУБЪЕКТА

Актуальность темы. В общественном развитии, полном противоречий и кризисных явлений, характер и масштаб которых ставит под угрозу жизнь всего человечества и каждого человека, возрастает значимость личности и социальных групп как субъектов истории и своей судьбы. От влияния самих людей на те или иные процессы во многом зависит их ход и исход, поиск путей разрешения этих противоречий и снижения негативных последствий кризисных явлений. Признаками сегодняшнего общества являются: нарастание природных и техногенных катастроф, которые влекут за собой загрязнение окружающей среды, исчерпание ресурсов, нарастание дефицита продовольствия, снижение его жизнеобеспечивающих показателей, и как их следствие - сокращение продолжительности жизни, ухудшение физического и психического здоровья людей, снижение их работоспособности и активности, прямые потери человеческих жизней.

Сложна и геополитическая ситуация. В конце XX столетия усилилась борьба ведущих держав за передел мира. Наличие ядерного, химического, биологического оружия, применение которого может вызвать уничтожение не только отдельных народов и территорий, но и всего человечества, диктует необходимость поиска другого пути решения национальных и общечеловеческих проблем. Это путь переговоров, достижения согласия, взаимопонимания, объединения усилий по разрешению глобальных кризисов, проблем, перед которыми оказалось человечество.

Между тем вся история, и тем более события последнего десятилетия XX века, свидетельствуют о том, что на пути достижения согласия даже в самой острой ситуации стоят интересы определенных групп, государств, лидеров, притязания которых на господство в национальном и международном плане противостоят здравому смыслу и потому для защиты своих интересов эти группы и их лидеры часто действуют исходя из принципа «цель оправдывает средство». Ход исторических событий, их направленность зависят от уровня развития различных социальных субъектов, их сознания, воли, активности.

Цель статьи. Исследуя социальный субъект, обращаясь к его сущности и содержанию, формам проявления, динамике, важно ответить на вопрос о том, каковы условия и факторы, влияющие на возникновение того или иного субъекта, смену его другим, что влияет на характер и меру активности субъекта, какие субъекты занимают ведущую позицию, какие подчиненную, наконец, как человек становится личностью, а впоследствии субъектом деятельности, познания и общения, как общество формирует адекватных себе субъектов, каков механизм взаимодействия общества, группы, личности.

Ответ на эти и многие другие вопросы формируется всем ходом социального познания, в процессе которого выдвигались и выдвигаются самые разные точки зрения, теории, концепции и даже целые философские системы.

Выделим из множества позиций следующие парадигмы: социально-культурную; конкретно-историческую, представленную формационным и цивилизованным подходом.

Анализ социокультурного феномена осуществляется на стыке социальной философии, социологии культуры и культурологии. Специфический подход каждой из этих наук и их взаимосвязь определяются тем, что в понятии «социокультурное» особым образом синтезируется «социальное» и «культурное», социальные и культурно-исторические компоненты. Исходным для нас является философское их осмысление как важных факторов жизнедеятельности общества и личности.

Социумные факторы включают в себя системные характеристики общества как целостности, всю совокупность составляющих его элементов, материальных и духовных; экономических, политических, правовых, нравственных, религиозных и др. компонентов, образующих макро- и микросреду жизнедеятельности составляющих общество групп и отдельной личности. В литературе чаще всего употребляется термин социокультурный фактор или контекст, в таком синтезе к уже перечисленным компонентам добавляется сам человек, и как отдельная личность и как совокупный индивид. Известна точка зрения, согласно которой культура есть мера овладения человеком материальным и духовным потенциалом общества; а более кратко эта идея звучит следующим образом: культура есть мера человеческого в человеке и в обществе.

С понятием культура в обыденном смысле чаще всего связывают духовную сферу жизни общества и относят к ней соответствующие области профессионального духовного труда: искусство, литературу, образование, науку и т.д. Этот подход имеет резон, поскольку уровень развитости сфер образования, науки, искусства является показателем развитости общества в целом, или показателем уровня духовности общества в целом и его отдельных членов. Однако понятие «культура» охватывает и материальную культуру.

Как подчеркивает Е.В.Боголюбова, исходным методологическим принципом системного анализа